

İZMİR İNGİLİZ KONSOLOSLUĞUNUN SİYASİ FAALİYETLERİ KAPSAMINDA ERMENİ MESELESİ (1878-1914)

Funda ADITATAR*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı meselesinde, büyük güçler arasında gayrimüslim unsurlar üzerinde nüfuz kurma mücadelesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu mücadelede, gayrimüslim unsurların aynılıkçı hareketlerini desteklediler. 1870'lerin sonlarında Ermeni davası, bir İngiliz davası haline geldi. İngiltere bunun için 1878 Berlin Anlaşması'na dayanarak; imparatorluğun her köşesine yerleşirdiği konsolosluk ağını kullandı. Konsololar buldukları bölgedeki Ermeniler ile yakın ilişkilere giderek Ermenilere destek verdi ve Ermenilerin savunucusu, koruyucusu rolünü üstlendi. Bu makalede, Ermeni meselesi, İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun siyasi faaliyetleri kapsamında, konsolosluk raporları esas alınarak değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler

Ermeni Meselesi, İngiliz Konsolosluğu, Askerî Konsololar, İzmir, Siyasi faaliyetler

THE ARMENIAN QUESTION WITHIN THE POLITICAL ACTIVITIES OF IZMIR BRITISH CONSULATE (1878-1914)

Abstract

The struggle for influence over the non-Muslim subjects between the Great Powers had an important place in the issue of sharing the Ottoman Empire. They supported separatist movements among non-Muslim subjects. Armenian question became a British claim at the end of the 1870's. For this claim, (1878), Britain used the consular network which was spread to every corner of the Empire based on the Berlin Agreement. The consuls gave support to the Armenians by using their close relations with them and took the role of protector. The aim of this paper's is to evaluate Armenian question within the political activities of İzmir British Consulate on the basis of İzmir British Consulate reports.

Key Words

Armenian Question, British Consulate, Military Consuls, İzmir, Political activities

* Öğr. Gör. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Genel Kültür Dersleri Bölümü Öğretim Elemanı. fundaaditatar@iyte.edu.tr

GİRİŞ

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki ağır yenilgisi sonunda imzalanan Ayastefanos Barışını sadece Rumeli'yi parçalamakla kalmıyor, ilk kez Anadolu topraklarından da belli yerlerin Osmanlı'nın elinden çıkmasına yol açıyordu. Yalnızca Balkanlar ile Boğazlarda değil, Rus ordularının Erzurum'a kadar ilerlemesi, Rusya'nın İskenderun ve Akdeniz'e olduğu kadar Mezopotamya ve Basra körfezine kadar da inebileceğini gösteriyordu¹. Daha da önemlisi, Rusya, Rum (Ortodoks Hıristiyan) Osmanlı tebaası üzerinde şimdiye dek elde ettiği nüfuzuna şimdi Ermenileri de kapsayacak yeni ve daha büyük bir güç elde ediyordu. İngiltere, Ayastefanos Antlaşması'nın on altıncı maddesiyle, Rusların Ermenileri himaye perdesi altında Doğu Anadolu'yu Balkanlaştırmaya kalkışacağını ve burada 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile sağlamış bulunduğu toprak kazançlarının yarattığı elverişli durumdan faydalanarak nüfuzunu bir taraftan İskenderun, öte yandan Mezopotamya üzerinden Basra Körfezi'ne yayabileceği tehlikesini anlamıştır. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu tek taraflı olarak ilhak etmek veyahut himayesi altına almak için Ermenileri bir istinat noktası olarak kullanacaktı. Londra hükûmeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun tek başına Rus tasavvurlarına engel olabileceğinden artık ümidini kesmiş bulunuyordu. Bu tasavvurların gerçekleşmesi ise İngiliz İmparatorluğu için ciddi ve ağır tehlikeler yaratabilirdi. Tehlikeyi önlemek yolu, Osmanlı İmparatorluğu hakkında, bu imparatorluğun toprak bütünlüğüne dayanan geleneksel politika prensibinden, görünüşte ayrılmamakla beraber, imparatorluğun İngiltere için lüzumlu topraklarına sahip olmak veya hiç olmazsa bunlar üzerinde İngiliz nüfuzunu kuvvetlendirmekti².

Ayastefanos Antlaşması İngiltere'yi ve Avrupa'nın diğer büyük devletlerini önemli ölçüde kaygılandırınca, antlaşmanın yeniden gözden geçirilip, etkisinin azaltılması çalışmaları sonucunda Berlin Antlaşması imzalandı. İngiltere, Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından önce, iki gizli anlaşma imzaladı. Rusya ile imzaladığı Londra Antlaşması (30 Mayıs 1878) ile toplanacak kongrede görüşülecek konular üzerinde aralarında görüş birliği sağlandı. 4 Haziran 1878'de ise Osmanlı devletiyle Kıbrıs Konvansiyonu imzalandı. Bu anlaşma özetle şöyle diyordu: *"Rusya, Osmanlı ülkesinden bir bölgeyi istilâya kalkışırsa, İngiltere o bölgeyi silahla koruması için Padişah ile birleşmeyi taahhüt eder. Buna karşılık Anadolu kıtasındaki Hıristiyan ve diğer tebaanın iyi idare ve himayeleri hakkında gerekli ıslahatın yapılmasını Padişah, İngiltere devletine taahhüt eder ve Kıbrıs Adası'nın tarafsız ve idaresinin İngiltere'ye tahsisini kabul eder"*³. Böylece İngiltere, diğer Avrupa devletlerini genide bırakan, imparatorluğun tümünde Hıristiyan tebaa üzerinde bir güç elde ediyordu.

¹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2-Tazimattan I. Dünya Savaşına*, Belge Yay., İstanbul 2001, s. 1001.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VII Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 130.

³ Antlaşma metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt (1-B), A.Ü. Hukuk Fakültesi yayını, Ankara 1953.

A. İNGİLİZ KONSOLOSLUK HİZMETLERİ VE ERMENİ MESELESİ

Kıbrıs Konvansiyonu ile elde edilen bu gücün nasıl gerçekleştirileceği meselesine yönelik olarak, önce her mahkemeye bir yabancı yargıç atanması teklif edilmiş, ancak, Osmanlı yönetimi, bunu bizzat adalet sisteminin özüne aykırı bularak kabul etmemiştir. Osmanlı yönetimi; ülkenin dili, hukuku ve geleneklerini bilmeyen yabancıların yargıç olarak atanmasını kabul etmemiş, bunun yerine her vilayette adalet sisteminin işleyişini gözlemleyecek yabancı “denetçi”lerin istihdamını mümkün görmüştür⁴. Sonuçta İngiltere’de Beaconsfield hükûmeti, uzun zamandır eleştirilmesine⁵ yol açan konsolosluk hizmetleri üzerinden bir uygulamayı gerçekleştirmeye karar vermiştir. Mevcut konsoloslukların yeniden yapılandırılması ve bunlara ilaveten *Military Consul* [Askerî Konsolos]⁶ adı verilen yeni konsolosluk ağı, Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs Konvansiyonu ile Anadolu’daki Hıristiyan tebaa için yapmaya söz verdiği “reform”ların yapıp yapılmadığını kontrol edecekti. Askerî konsoloslar, haritacılık, istihkâm, levazım gibi ordunun teknik sınıflarına mensup, topografik verileri olduğu kadar her türlü istatistikî bilgiyi toplayacak ve değerlendirebilecek nitelikte elemanlardı. Ayrıca istihbarat konusunda birikim ve deneyimleri vardı. Askerî konsolosluklar için Anadolu başkonsolosluğu oluşturuldu ve buraya harita subayı Yarbay Charles W. Wilson 28 Mart 1879’da atandı. Yarbay Wilson’un atamasının ardından, Yüzbaşı H. Cooper, Yüzbaşı J.D. H. Stewart, Teğmen Herbert Chermiside ve Teğmen Herbert Kitchener, Wilson’un emrinde Anadolu’nun çeşitli kentlerine ve Yüzbaşı E. Clayton Van’a, Yüzbaşı W. Everett Erzurum’a askeri konsolos yardımcısı; Binbaşı H. Trotter Kürdistan’a (Diyarbakır) askeri konsolos olarak atandılar. Yarbay Wilson’a yapılan görev tanımı şöyledir:

“Sizin ve size yardımcı olarak atanan subayların görevi, dolayısıyla, konsolosluk münakaızdaki nüfusun değişik sınıflarının durumunu incelemek, Osmanlı otoritelerinin işine yarayabilecek nitelikte her türlü bilgiyi toplayarak, ekonominin nasıl iyileştirilebileceği, idarenin nasıl basitleştirilebileceği ya da daha etkili bir hale getirilebileceği konusunda tavsiyelerde bulunmak ve İdarenin ve Yargının her türlü baskı ve yolsuzluğuna ilişkin dikkatinizi gelen bilgiler konusunda uyarıda ve protestoda bulunarak Osmanlı otoritelerine yardımcı olmaktır. Merkezî Hükûmet’in müdahale etmesini düşündüğünüz her olayı, uygun önlemlerin alınması konusunda Babâli’ye gereken uyarıların yapılabilmesi için Majestelerinin Hükûmeti’ne ve İstanbul’daki Büyükelçiliğe bildireceksiniz.

⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 125.

⁵ Levant Konsolosluk hizmetlerine yönelik muhalefetin eleştirisi ve tartışmaları için bkz. Gordon L. Iseminger, “The Old Turkish Hands: The British Levantine Consuls, 1856-1876”, *Middle East Journal*, 22: 3 (Yaz 1968): 297-316.

⁶ U. Kocabaşoğlu, Osmanlıların “askerî konsolos” ifadesini kullanmadıklarını, bunun yerine “konsolos” veya “konsolos muavin” şeklinde ifadelerle bunlara mevcut konsoloslarla aynı muameleyi gösterdiklerine dikkat çekmiştir. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 127. Osmanlı yönetiminin bunu “bilmezlikten” veya “görmezden” gelmedikleri düşünülmelidir. Muhtemelen, istemediği bu uygulamayı küçümseme yoluyla üzerinde daha büyük bir otorite kurulmasından kaçınmaya çalışmıştır.

Görev bölgenizin pek çok yerinde eşkıyalığı bastırmak için etkili bir kamu gücünün oluşturulması çok önemli bir gerekliliktir. Yetkililere bu önlemin önemini anlatmak ve her türlü çabayı desteklemek konusunda elinizden geleni yapacağımız”⁷.

Askerî konsololar yukarıdaki görev tanımını kimi yerlerde ve zamanlarda daha da ileriye götürerek Anadolu’da; Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak, askerî istihbarat toplamak, başta Ermeniler olmak üzere Hıristiyan tebaanın uluslaşma sürecini hızlandırmak gibi faaliyetleriyle “siyasi ajan” olarak görev aldılar. Askerî konsolosluk uygulamasına Gladstone hükümeti tarafından 1882’de, 1889’a kadar Erzurum ve Van’da devam etmekle birlikte son verildi⁸. Sonuçta, 1878 tarihinden sonra İngiliz hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki Levant Konsolosluk Hizmetlerinde, iç ve dış şartların baskısıyla, askerî konsoloslukları bir model olarak uygulamaya başladı. Askerî konsoloslukların siyasi faaliyetleri sivil konsolosluklara devre dildi.

İngiltere’nin Ermeni meselesine yönelttiği ilgisi sonucu meydana gelen olumsuzluklar ve konsolosların konuyla ilgili siyasi faaliyetleri daha başlangıçta görülmeye ve anlaşılmaya başlamıştır. Bir İngiliz görgü tanığı şunları tespit etmiştir. *“Ermenilerin durumu, bilhassa Anadolu’nun içerisinde, Berlin Kongresi’nden sonra gittikçe fenalaşmaya başlamıştı. Bu durumdan İngiliz politikasının sorumluluk hissesi büyüktür. İngiltere, Ermenilerin haklarını savunmaya, onlar için ıslahat temin etmeye koyulmuş ve Ermenileri muhtar bir Ermenistan eyaletinin kurulacağı fikriyle tahrik etmiştir. Bunu kısmen Hıristiyanlık gayreti ile fakat daha çok bizzat kendi menfaatleri için yani muhtar bir Ermenistan’ın, Rusya’nun ilerlemesine mâni olacağı düşüncesi ile yapmıştır”⁹.*

İngiliz konsoloslarının Ermenileri kışkırtma ve ko ruma faaliyetleri, Osmanlı idarecilerince de sık sık merkeze rapor edilmiş, İngiltere hükümeti Büyükelçiliği aracılığıyla uyarılmış veya Osmanlı idarecileri bunları engelleyici tedbir almayacağı göstermiştir. Mesela, Mamuretülaziz’de bulunan İngiliz konsolosunun Ermeni olaylarını destekleyen hareketlerinden dolayı değiştirilmesi için İngiliz Büyükelçiliğine tebligatta bulunulmasına karar verilmiştir¹⁰. Bitlis ve Muş taraflarına giderek Ermeniler nezdinde bir takım faaliyetlerde bulunan İngiltere Van konsolosunun bu tür hareketlerine fırsat verilmemesi istenmiştir¹¹. Yine İngiltere’nin Mersin konsolosunun Kozan’ın Şar köyü ve Haçın’da yapmış olduğu kışkırtıcı faaliyetler hakkında birçok bilgi toplanmıştır¹².

İngiliz konsoloslarının Ermenilere yönelik faaliyetlerinden dolayı meydana gelen sorunlar, Padişah II. Abdülhamid tarafından da dile getirilmiştir. Padişah, görüşlerini Saray görevlisi İzzet Bey aracılığıyla Büyükelçiliğe bir mesajla iletmis-

⁷ “Salisbury’den Yarbay Wilson’a”, 24 Nisan 1879, *Accounts and Papers, LXXX: Turkey No: 10 Correspondence Respecting the Conditions of the Population in Asia Minor and Syria*, Londra 1879, alıntı U. Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 132.

⁸ D.C.M. Platt, *The Cinderella Service: British Consuls since 1825*, Archon Books, Londra 1971, s. 132-33.

⁹ George Washburn, *Fifty years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Houghton Mifflin Company, Boston ve New York 1909, s. 200-201.

¹⁰ BOA, A.} MKT. MHM. 658/37, 1313 Z 03.

¹¹ BOA, A.} MKT. MHM. 752/47, 1312 Ca 04.

¹² BOA, DH. TMIK. M.. 7/50, 1314 M 07.

tir. İzzet Bey'in Büyükelçiye ilettiği mesaj, kısaca özetlenerek Dışişleri Bakanı Salisbury'e şu şekilde bildirilmiştir:

“Sultan, İngiltere'nin Ermenileri desteklemesinin Van'da Müslümanların katledilmesine yol açmasından acı bir şekilde şikâyetçi olmaktadır. İngiliz konsolosluk görevlilerinin muhtemelen farkında olmadan Ermenileri teşvik edici davranışları sebebiyle, da ha sonra Sultan'dan değil de İngiltere'den korunma beklentileridir. Geçen yıllarda İngiltere, ırk veya millet a yırımı yapmaksızın Sulta'nun tüm kullarını gözetmesine karşın şimdi yalnızca koruma sını Ermenilere yönlendirmiş görünmektedir. İngiltere'nin istediği reformlara buyun eğmek imkânsızdır veya düzeni ve huzuru sağlamak Ermenilerin bundan sonraki tutumuna bağlıdır. Sultan, Ermenilere iyi bir nasihat verilmesini arzu eder, yoksa yaptıklarına devam ederlerse, Türk hükûmeti müdafaa hakkına sahiptir”¹³.

Padişah'ın bu mesajına karşın İngiliz hükûmeti gereken hassasiyeti göstermemişti ki Büyükelçi Herbert, 13 Temmuz 1896 tarihli telgrafında, İzzet Bey'in Sultan'a bir cevap verilmesi için baskı yaptığını bildirilmiştir. Bunun üzerine Salisbury'den, *“Kraliçe hükûmetinin Ermeni meselesiyle olan bağlantısını Osmanlı Devleti veya onun görevlileriyle sağladığı, Kraliçe hükûmetinin Ermenilerle iletişimi ve yaptığı bir şey olmadığı”* şeklinde geçiştirici bir cevap gelmiştir¹⁴.

B. İZMİR İNGİLİZ BAŞKONSOLOSLUĞU VE ERMENİ MESELESİ

Ermeni meselesine yönelik İzmir İngiliz konsoloslukunun müdahilliği hiç kuşkusuz Erzurum, Van veya Diyarbakır konsoloslarının yanında azdır. İzmir ve Batı Anadolu'daki Ermeni nüfusunun azlığı, mevcut Ermenilerin önceliklerini ticari meselelerin oluşturması kısmen siyasi meselelere ilgisiz durması, bölgede Ermeni olaylarının düşük seviyede kalmasına yol açmıştır. Ancak bunlara rağmen başka özelliklerinden dolayı İzmir İngiliz konsoloslukunun siyasi faaliyet kapsamında; istihbarat toplama, Ermenileri koruma, kollama, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma gibi faaliyetleriyle Ermeni meselesine müdahil olmuştur. Konuyla ilgili raporlar, hem İmparatorluk çapında hem de bölgede yaşanan olaylarla bağlantılı olarak 1890'lardan itibaren karşımıza çıkmaktadır.

Ermeni meselesiyle ilgili konsolosluk raporlarının ağırlıklı bir bölümü, Ermeni tutuklularını kapsamaktadır. İzmir'deki İngiliz konsoloslukunun bölgesine dâhil olan Rodos Adası, Osmanlı idarecilerinin siyasi tutukluları göndermekte rağbet ettiği yerlerdendi. Bölgeye getirilen Ermeni tutukluların; kimlikleri, sağlık durumları vs. bilgiler konsolosluk tarafından İstanbul'daki Büyükelçiliğe, çoğunlukla *sent home* açıklamasıyla doğrudan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir.

Rodos'taki konsolos yardımcılığı, isimlerini henüz öğrenemediği iki Ermeni profesörün Bursa'dan Rodos'a bir ay kadar önce getirildiğini, geldikten birkaç gün

¹³ Mr. Herbert'ten Marquess of Salisbury'ye, İstanbul, 29 Haziran 1896, 1896 [C.8273] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1895-96*, House of Commons Parliamentary Papers, Londra 1896, s. 233.

¹⁴ Marquess of Salisbury'den Mr. Herbert'e, Dışişleri, 14 Temmuz 1896, 1896 [C.8273] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1895-96*, House of Commons Parliamentary Papers, Londra 1896, s. 259.

sonra adadaki köylerden birine kaç tıkları bildirmiştir. Tutuklular, İstanbul'dan gelen emirler doğrultusunda sıkı güvenlik önlemleri alınmasıyla yakalanmış ve tekrar haps olunmuştur. Kötü muamele gördükleri, diğer mahkûmlardan ayrı tutuldukları eklenmiştir¹⁵.

Yine Rodos'taki konsolos yardımcılığı, 18 Ocak 1894 tarihinde dokuz Ermeni siyasi tutuklunun Ankara vilayetinden İdare-i Mahsusa Şirketi buharlısıyla adaya getirildiklerini rapor etmiştir. Tutuklulardan birinin kadın olduğu ve Kadı'nın evinde tutulduğu, diğer erkek tutukluların zincirli halde iskeleden şehir hapishanesine bırakıldığı bildirilmiştir. Burada diğer tutuklulardan farklı muameleye tabi tutuldukları, gün içinde serbestçe şehirde dolaşabildikleri ve de kötü muamele gördüklerine dair hiçbir haber almadıkları belirtilmiştir¹⁶. Başkonsolos Holmwood'un 1 Nisan 1895 tarihli raporu; Osmanlı idarecilerinin beş Ermeni tutukluyu İzmir'e gönderdiğini ve bunların Avusturya buharlısıyla dün İstanbul'a gitmek üzere İzmir'den ayrıldıklarını bildiriyordu. Başkonsolos, beş Ermeni tutuklu hakkında şu bilgileri toplayabilmişti: "*Zeytun Ermeni Başpiskoposu Garabet Kırçekian [Kırçekyan], üç Ermeni rahip ki bunlardan Ghévout ölüme mahkûm edilmiş ve bir Ermeni okul müdürü Mamış'ta gözaltına alındıktan sonra İzmir'e getirilmiş, İzmir'deki yetkililerce de İstanbul'a gönderilmiştir*"¹⁷.

Bezen de Büyükelçilik, İzmir Başkonsolosluğu bölgesinde tutuklu bulunan Ermenilerin durumları hakkında bilgi talep etmiştir¹⁸. İzmir, Adana ve Payas'ta tutuklu bulunan Ermenilerin listesi iletilerek bu listedeki tutukluların durumuna ait bilgi talebi üzerine İzmir konsolosluğu cevabında; öncelikle Adana ve Payas'ın kendi konsolosluk bölgesine dâhil olmaması sebebiyle tutuklu listesini ve gerekli bilgileri Halep konsolosluğuna ilettiğini, İzmir'deki tutuklular hakkında da tüm bilgileri göndereceğini bildirmiştir¹⁹.

Bazen de Ermeni tutuklular doğrudan İngiliz yetkililerinden yardım talebi bulunmuştu. Rodos'a gönderilen yedi Ermeni tutuklu hakkında Kıbrıs'taki Limassol komiseri, Rodos konsolos yardımcısı ve İzmir başkonsolosluğu arasında yazışmalar yapılmıştır. İlk olarak 4 Şubat 1896 tarihinde, Limasol komiseri Ronald N. Mitchell, Rodos'taki İngiliz konsolosluğuna yedi Ermeni tutuklunun Osmanlı buharlı gemisiyle Limasol'a getirildiklerini bildirmişti. Tutuklular Sivas'tan getiriliyordu. İçlerinden iyi İngilizce konuşan Dr. Ligrane Hekiman, kendisinin ve diğer tutukluların içinde bulunduğu durumun Kıbrıs komiserine bildirilmesini istiyordu. Doktor, eğer İngiltere konsolosluğu durumdan haberdar olursa, Türk yetkililerinin

¹⁵ Konsolos Yardımcısı Jonestan Sir Clare Ford'a, No: 175; Rodos, 29 Haziran 1893, 1896 [C.8015] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1895-96*, Türkiye No: 3, House of Commons Parliamentary Papers, Londra 1896, s. 148-149.

¹⁶ J. Francis Jonestan Sir A. Nicolson'a, No: 23; Rodos, 24 Ocak 1894, 1896 [C.8108] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1894-95*, Turkey: 6 (1896), House of Commons Parliamentary Papers, Londra 1896, s. 23.

¹⁷ TNA. FO/195.1899.26. Holmwood'tan Philip Currie'ye, İzmir, 1 Nisan 1895

¹⁸ Vekil Konsolos Blech'ten Sir A. Nicolson'a, No: 248; 1896 [C.8015] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1895-96*, Türkiye: 3, House of Commons Parliamentary Papers, Londra 1896, s. 203-204.

¹⁹ TNA. FO/195.1899.29. Holmwood'tan Philip Currie'ye, İzmir, 1 Nisan 1895

kendilerine karşı aşırılıklara gidemeyeceğine inandığını söylemişti. Geminin Rodos'a hareket etmesi üzerine Rodos'taki İngiliz konsolosluğu durumdan haberdar edilmiştir²⁰. Tutuklular Rodos'a ulaştıktan sonra, Rodos'taki İngiliz konsolos yardımcısı, tutuklular hakkında genel bir bilgi verdikten sonra İngiltere konsolos yardımcılığı olarak Ermeni tutuklular hakkında bilgisi olduğunu Valiye bildirip bildirmeyeceğini Başkonsolos Holmwood'a sormuştur²¹. Başkonsolos Holmwood, Rodos konsolos yardımcısına; *"Vali'yi ziyaret ediniz veya bir mesaj yollayınız. Ermeni tutuklular hakkında Büyükelçiliği haberdar ettiğinizi, bundan sonra da Ekselemlarını haberdar etmenizin göreviniz olduğunu bildiriniz"* demiştir²². Bu, Osmanlı valisine Ermeni tutuklulara "iyi" muamele edilmesine yönelik bir uyarıdan ve dolayısıyla iç işlerine müdahaleden başka bir şey değildi.

İzmir'de siyasi sebeplerden dolayı tutuklu olan tüm Ermenilere af çıktığına dair bilgi, Vekil Konsolos Fitzmaurice tarafından telgrafla Büyükelçiliğe iletilmiş, yine aynı gün telgrafla Dışişlerine ulaştırılmıştır²³. Büyükelçilikten iletilen 23 Aralık 1896 tarihli telgrafta Ermeni siyasi tutuklulara yönelik af ilanı sebebiyle konsolosluk bölgesindeki durumun rapor edilmesi istenmiştir. Buna göre Konsolos Cumberbatch, şu bilgileri iletmıştır:

"Kuşa dası, Sakız Adası ve Urla'da hapisanelerde Ermeni yoktur. 24 Ocak 1897'de Aydın'daki Konsolosluk temsilcisinin bildirdiğine göre Aydın'da da tutuklu Ermeni yoktur fakat Denizli'de dokuz Ermeni hapistir. Bunlar imparatorluğun çeşitli bölgelerinden, geçen yaz İstanbul'da meydana gelen olaylardan sonra getirilmişti, fakat temsilci, durumlarında ne bir gibi değişiklik olduğunu bilmiyor. Meseleyi Vali'ye ilettim, gelen bilgiye göre, Denizli'de sadece hırsızlık suçundan dolayı bir Ermeni tutuklu var.

Midilli'de yedi Ermeni'nin tutukluluğu devam etmektedir. Bunlardan biri İslam dinine küfür ettiği, biri hırsızlıktan, diğer beşi ise İstanbul'daki olaylara karışmış olma şüphesiyle tutuklandıklarını Konsolos Yardımcısı Hadkinson bildirmiştir.

Antalya'da, Ermeni sorunları başladığından beri sadece bir Ermeni, Hairabet Avédisian, dükkânında çalışan çırağın barut sattığı iddiasıyla tutukludur. Hairabet, Nisan 1894'te haptisten çıkmıştı ancak, Eylül 1895'de kaçak barut satmak suçuyla, siyasi bir suç iddiasıyla tekrar tutuklanmıştır. Konsolos Yardımcısı Keun, Hairabet'in çıkan aflu tutukluluğunun sonlanması için çaba harcamış ancak, Mutasarrıf ve Kadı kabul etmemiştir. Kadı ve Mutasarrıf Hairabet'in siyasi suçlu olmadığını kabul ediyorlar ancak, Konya Kadısı'nın Antalya'daki teftişi sırasında alınan karara uyuyorlar, Padişah'ın Ağustos ayında ki tahta çıkma yıldönümünde bağışlanma istemesini tavsiye ediyorlar. Daha önce bahsi geçen Rodos Adsına getirilen yedi tutuklu Ermeni haptisten çıkarılmışlar fakat şehirden ayrılmaları-

²⁰ TNA. FO/195.1946.11. Kopya: Ronald N. Michell'den A. Biliottiye, Limmasol, 4 Şubat 1896

²¹ TNA. FO/195.1946.11. Kopya: A. Biliotti'den Holmwood'a, Rodos, 5 Şubat 1896

²² TNA. FO/195.1946.11. Kopya: Holmwood'tan A. Biliottiye, İzmir, 10 Şubat 1896

²³ Sir P. Currie'den Marquess of Salisbury'ye, No: 474; İstanbul, 25 Temmuz 1895, 1896 [C.8108] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1894-95, Turkey: 6 (1896)*, House of Commons Parliamentary Papers, Londra 1896, s. 365.

na izin verilmemiştir. İzmir'deki tutuklu Ermenilerin serbest bırakıldıkları da 31 Aralık 1896'da 131 numaralı raporla bildirilmiştir"²⁴.

İmparatorlukta meydana gelen Ermeni olaylarının İzmir konsolosluğuna yansıyan yönlerini ele almayı devam ettiğimizde; 1895'te İzmir konsolos yardımcılığına terfi etmiş, ardından 1895-1896 tarihleri arasında İzmir Başkonsolosu olan Gerald Henry Fitzmaurice'in faaliyetlerine yer vermemiz gerekir. Fitzmaurice, 1891'de askerî konsolosluk sisteminin kaldırılmasının²⁵ ardından yerine getirilen "siyasi konsoloslar"dan biriydi. Fitzmaurice, 1891'de Levant Servis'te aldığı ilk görevlerini vekil konsolos olarak Van, Erzurum ve Trabzon'da gerçekleştirdi. Bölgedeki Ermeni olaylarıyla yakından ilgilendi. Ağustos 1894 ile Mart 1896 yılları arasındaki Ermeni olaylarını incelemekle görevlendirildi. İzmir'deki görevinin ardından Adana vekil konsolosu oldu ve Birecik'teki Müslüman olan Ermeniler hakkındaki soruşturmayı İngiliz delegesi olarak katıldı²⁶. Osmanlı idarecileri Fitzmaurice'in Trabzon'daki görevi sırasındaki siyasi faaliyetlerinden birini rapor etmiştir. Sivas Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta; "Trabzon İngiliz Konsolos Vekili Mösyö Fitzmaurice seyahat amacıyla geçenlerde Karahisar-ı Şarkî'ye giderek Suşehri, Koyulhisar ve Hamidiyekazalarını gezmiştir. Ancak hizmetçisi olan Karşlı bir Ermeni aracılığıyla Hamidiye'de bulunan Ermenilerin durumlarını izlettiği ve nüfus miktarları ile diğer durumlarına ilişkin bazı araştırmalar yaptırdığı anlaşılmıştır. Adı geçen kişi daha sonra Ordu kazasına gitmiştir..."²⁷. Daha sonra İzmir vekil konsolosu olarak Adana'ya gelen Fitzmaurice'in faaliyetlerinin tespiti için Osmanlı hükümeti tarafından Mülazım Ata Efendi'nin görevlendirildiğini görüyoruz. Ata Efendi, konsolosu takip ederek faaliyetlerini bir rapor olarak sunmuştur²⁸.

Fitzmaurice, İzmir konsolos yardımcısı olarak İzmir'den 10 Şubat 1896 tarihinde, Zeytun'daki Ermeni olaylarını konu alan "gizli" bir rapor sundu. Bu raporu, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Zeytun Ermenilerinin durumunu öğrenme isteği üzerine hazırlamıştı. Fitzmaurice raporunda; Zeytun Ermenilerinin teslim olduktan sonra katliama uğrama ihtimalinin olduğuna inandığını bildiriyor, bu inancını da Mersin'den ayrıldıktan sonra Adana'dan kendisine ulaştırılan bir mektuba dayandırıyor. Fitzmaurice, Adana'da kaldığı süre zarfında hemen her kesimden Müslümanlarla yaptığı görüşmelerden çıkardığı sonucu da iletmekteydi. Müslümanların Hıristiyan reyaya güven duymadığı ve fanatik davranışlarının gittikçe büyük derinliklere ulaştığına dikkat çekmiştir. Ayrıca Osmanlı devlet görevlileriyle de görüşmeler yapmıştı. Onları, Ermenilerin Müslümanlara katle dil-

²⁴ TNA, FO/195.1990.26. "Cumberbatch'tan Currie'ye", İzmir, 17 Mart 1897; bu rapor, 27 Mart 1897'de Dışişleri Bakanlığı'na iletilmiştir. Bkz. Sir P. Currie'den Marquess of Salisbury'ye, No: 158; 1896 [C.8015] Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1895-96, Türkiye: 3, House of Commons Parliamentary Papers, Londra 1896, s. 114-115.

²⁵ Bkz. D.C.M. Platt, a.g.e., s. 130-135.

²⁶ Bkz. G.R. Berridge, *Gerard Fitzmaurice (1865-1939), Chief Dragoman of the British Embassy in Turkey*, Martinus Nijhoff Yay., Leyden-Boston 2007, s. 13-33.

²⁷ BOA, Y. PRK. UM, 28/61. 30 Ekim 1893; Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1891-1893)*, c.2, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yay., Ankara 2004.

²⁸ BOA, DH. TMIK.M., 1313 Z 19.

mesinin Avrupa kamuoyunda yaratacağı tepkiyi düşünmeleri konusunda uyarmıştır. Bunlardan bazılarının bu durumu onayladığı, bazılarının ise o muzlarını silkererek “*ne yapalım, Ermeniler ayaklandılar, birkaç yüz Türk askerini parçalara ayırdılar ve diğer binlercesinin öldürülmesine veya ölmesine yol açtılar; bu Zeytun’daki sekizinci isyanları ve hepsinin kökünü kazımalı*” cevabını verdiklerini açıklamıştır. Bunu Müslümanlar arasında, Zeytun Ermenilerinden intikam alma isteğinin kök saldığı şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca, “*Osmanlı idarecileri Zeytun Ermenilerini korumaya yacaktır, buna mukabil onları ovalardaki Türk ve Kürt köylerine yerleştirerek, Müslümanların oç alma duygusuyla saldırıya geçmelerine imkân tanmacaktır. Belki idareciler yardım kuvvetleri talep edecek, ama sonuçta, Zeytun Ermenilerinin Türklere saldırdıkları, bunun üzerine Türklerin de savunmaya geçtikleri*” şeklinde bir açıklamayla, Osmanlı idarecilerinin nasıl bir tavır takınacakları yönünde tahminde bulunmuştur. Bu tahminin İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nda karar mekanizmalarını etkilemesi kaçınılmazdı. Fitzmaurice, Osmanlı idarecileri hakkındaki düşüncelerine devamla; sadece aydın kişiliğiyle tanıdığı Halep Valisi Raif Paşa’ya güvenebildiğini; kendisiyle İzmir’den Mersin’e birlikte yolculuk yaptıkları sırada Zeytun Ermenilerinin korunmasının gerekliliği yönünde Vali’yi etkilediğini ifade etmiştir. Vali, Ermenileri korumak için bütün gücünü seferber edeceğine söz vermişti ancak, Türkiye’de valilerin her zaman istediklerini yapamadıklarını ifade eden Fitzmaurice, raporunda son olarak İngiliz hükûmetinin Zeytun Ermenileri arasında beklenen ilgisinin önemini vurgulamıştır. Ermenilerin güvenliğinin İngiliz hükûmetince sağlanması, Britanya’nın itibarını zedelemeyecektir²⁹ diyerek hükûmetine çağrıda bulunmuştur.

İzmir ve çevresinde yaşayan Ermenilerin, doğu vilayetlerinde yaşanan olaylardan dolayı olumsuz etkilenmeleri veya buradaki Ermenilerden birtakım olaylara dâhil olanlara karşı Osmanlı idarecilerinin aldığı tedbirler; Konsolosluk tarafından, Ermenilerin mağdur olduğu, hak ve özgürlüklerinin sağlanamadığı yönünde değerlendirilecek şekilde rapore dilmıştır. Ermenilere ait evlerinin polis tarafından sudan bahanelerle arandığı ve eğer evinde Ermenice bir milli şiir kitabı, Ermeni vilayetlerini gösteren atlaslar veya tanınmış Ermenilerin fotoğrafları bulunursa o kişi veya kişilerin derhal tutuklandıkları bildirilmektedir. Ayrıca, bu şekilde yaklaşık 20 kişinin tutuklandığını, kişilerin ön duruşma veya basit bir soruşturma olmaksızın tutuklu kalmalarından duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir³⁰.

Benzer bir şikâyet raporu, Ermenilerin evlerinde silah araması yapılmasına da iridir. Valiliğe gelene mir üzerine evlerde silah aramaları yapılmıştır. Vekil Konsolos Cumberbatch, bunun özel bir komisyon tarafından *ad hoc* kararlaştırılmış bir karar olduğu ve Erzurum’dan başlayarak Anadolu’daki her kasabanın yoklanacağına işaret etmiştir³¹. Söz konusu raporlarla konsolosluk, İngiliz hükûmetinin Os-

²⁹ TNA. FO/195.1946.11. “Holmwood’dan Philip Currie’ye”, İzmir, 10 Şubat 1896

³⁰ TNA. FO/195.1899.29. Holmwood’tan Philip Currie’ye, İzmir, 1 Nisan 1895

³¹ TNA. FO/195.1946.79. Cumberbatch’tan Herbert’e, İzmir, 6 Ağustos 1896

manlı Devleti'nin güvenlikle ilgili aldığı tedbirlere müdahale çağrısı ve dolayısıyla iç işlerine karışma yolunu açmıştır.

Anadolu'daki nüfus hareketliliği de İngiliz hükûmetinin yakın takibi altındaydı. Büyükelçilik, İzmir konsolosluğundan, konsolosluk bölgesi limanlarından Kıbrıs'a Ermeni muhaciri taşıyan gemilerin kalkıp kalkmadığının bildirilmesini istemiştir. Çünkü bu dönemde Kıbrıs, henüz İngiliz yönetimi altına girmişti. Vekil Konsolos Cumberbatch, buradaki kıyı şeridinin değişik noktalarından gemilerle ulaşıldığına dair konsolosluğun sağlam bilgiler edindiğini bildirmiştir. Ayrıca yıl boyunca Anadolu'dan Kıbrıs'a ciddi miktarda Ermeni göçünün gerçekleştiği; İstanbul'daki son olaylardan beri Avusturya, Fransız ve Rus gemilerinin Başkentten Suriye sahillerine ve Mısır'a her hafta Ermenileri indirdikleri; bazılarının Kıbrıs'a da gittikleri ancak, tahmini bir sayı vermeyeceğini eklemiştir. Diğer taraftan, konsolosluk bölgesinden sadece Ermeni muhacirleri taşımak üzere ayrılan "özel" bir geminin hareket ettiğine dair bir bilgiye sahip olmadığını ifade etmiştir³².

Osmanlı hükûmeti hem nüfus dengelerinin sağlanması hem de kaybedilen topraklardan ve baskılardan kopup gelen Müslüman muhacirlerin yerleştirilmeleri meselesinin çözümünü sağlamak amacıyla birtakım tedbirler alınmıştır³³. Müslüman muhacirlerin Anadolu'ya yerleştirilmesi meselesi de İngiliz konsolosluğunca Anadolu'da Ermeni nüfusunun varlığına tehdit olarak algılanmıştır. Konsolos vekili Cumberbatch, Ayvalık'taki konsolos yardımcısı Eliopoulos'tan edindiği bilgiye dayanarak; Osmanlı Devleti'nin bir plan dâhilinde sistematik olarak Müslüman göçmenleri Ermenilerin yoğunlukta olduğu bölgelere taşıdığını iddia etmiştir. Eliopoulos, Bergama'daki Türk idarecilerinin Bulgaristan'dan gelen göçmenleri Ermenilerin yaşadığı bölgelere yerleşmeleri için ikna etmeye çalıştıklarını, giderlerse 50 dönüm bağ ve ev verileceğine söz verildiği Büyükelçiliğe bildirilmiştir³⁴.

1905-1906 yıllarına gelindiğinde, Ermeniler tarafından güvenliği tehdit edici girişim ve olayları konu alan yazışmalar yapılmıştır. Bu, Temmuz 1905'te Padişah II. Abdülhamid'e Yıldız'da düzenlenen suikastın ardından yapılan soruşturmalar ve alınan sıkı tedbirlerin neticesiydi. İzmir ve Manisa'da bazı Ermenilerine ve rinde dinamit ve diğer patlayıcılar ile Yıldız suikastıyla ilgili yazılarla planlar bulunmuştu ki bu Ermenilerden birkaçı İngiliz vatandaşı idi. Ayrıca delil olarak, kutularda bulunan kitap ve kâğıtların bir kısmı, İngiliz konsolosluğu kavaslarından birinin evinde toprağa gömülü olarak bulunmuştu³⁵.

Koğuşturmaların yapıldığı ilk dönemden itibaren İzmir Başkonsolosluğu, tutuklanan Ermeniler durumunu yakından takip etmiştir. İngiliz vatandaşı olan

³² TNA. FO/195.1946.89. Cumberbatch'tan Philip Currie'e, İzmir, 30 Eylül 1896

³³ Bkz. N. İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 155-159; A. Sofuoğlu, "Osmanlı Devletinde Ortaya Çıkan Göç Problemleri ve Türk Göçlerinin Bir Safhası: 1903-1904 (Rumi 1319) Yılında Meydana Gelen Göçler", *Türk Kültürü*, C. XXXIII, No: 383 Ankara, Mart 1995, ss.177-8.

³⁴ TNA. FO/195.1946.100. "Cumberbatch'tan Philip Currie'e", İzmir, 21 Ekim 1896

³⁵ TNA. FO/195.2209.49. "J. H. Monahan'dan Nicholas O'Connor'a", İzmir, 22 Eylül 1905

Ermeni kardeşlerin Türk hapisanesinde değil de konsolosluk hapisanesinde tutuklu kalmalarını sağlanmıştır. Bunlardan Karabet Danielian'ın Türk hapisanesine yerleştirilmesine engel olunmasında; konsolosluk tercümanın Vali ile görüşmesi etkili olmuştur. Konsolosluk, tutukluların mutlaka mahkemeye çıkarılması yönünde Valiliğe baskı yapmıştır³⁶. Tutukluların sayıları, ne rnelere, hangi gemilerle, ne zaman gönderilecekleri Büyükelçiliğe bildirilmiştir³⁷.

Yıldız suikastına bulaşmış Ermenilerin 1905-1906 yılları arasında süren duruşmaları konsoloslukça yakından takip edilmiştir. Üçü İngiliz vatandaşı olan Manisalı Danielian ailesi mensuplarından Hadjatur ve Berteh serbest bırakılmış ancak Karabet Danielian'ın tutukluluğu devam etmiştir. Başkonsolos Cumberbatch; "...bununla birlikte, direnç göstererek mahkeme süresince Karabet'i Konsolosluk hapisanesinde tutmayı başardık" şeklindeki ifadesiyle doğrudan müdahalesini göstermiştir³⁸.

Tutuklular şu faaliyetlerinden dolayı suçlu bulunmuştur:

İskenderiye, Cenevre ve Filibe'de kolları olan suç amaçlı gizli cemiyete üye olmak,

Cemiyet üyelerinin İstanbul'da suikast yapmayı planlamak ve ayrıca aynı amaç için İzmir'e kaçak dinamit ve diğer patlayıcıları getirmek,

Devlet dairelerini ve umum binalarını bombalamakla genel barışı bozmayı ve toplumun çeşitli kesimleri arasında sıkıntı yaratmayı istemek.

Destekleyici deliller:

Bomba ve dinamitlerin bulunması,

tutukluların kendi itirafları ve

belgeler ve diğer ikinci derece deliller.

İngiliz vatandaşı Karabet Balli Danichan şu faaliyetlerinden dolayı suçlu bulunmuş ve bir yıl hapis cezası verilmiştir:

Manisa'daki Komiteye üye olmak,

Adjem Karabet'ten dinamit ve tüfek temin etmek,

Cemiyete para kaynağı bulmaya katkı vermek,

Suç delili olarak kabul edilen ev rağı evinde bulundurmak³⁹.

Doğu vilayetlerinde Ermeni olaylarının başlamasıyla birlikte Aydın demiryolunun güvenliğine yönelik olası tehditlere karşı 1895'lerde, bizzat Başkonsolos Holmwood, bölgeyi dolaşmış ve herhangi bir sorun olmadığını rapor etmiştir⁴⁰. Ancak, bundan on yıl sonra Ermenilerin, imparatorluğun başkenti başta olmak üzere önemli noktalarda bombalı saldırı ve suikastlar düzenlemeye başlamasıyla Aydın demiryolunun da bombalı saldırılara uğrayacağına dair bilgiler ortaya çıkmıştır. 19-29 Ağustos 1905 tarihinde, dinamit dolu dört petrol varili İzmir-

³⁶ TNA. FO/195.2209.49. "J. H. Monahan'dan Nicholas O'Connor'a", İzmir, 22 Eylül 1905

³⁷ TNA. FO/195.2209.53. "Nicholas O'Connor'a", İzmir, 10 Ekim 1905

³⁸ TNA. FO/195.2235.55. "Cumberbatch'tan", İzmir, 1 Ağustos 1906

³⁹ TNA. FO/195.2235.55. "Cumberbatch'tan", İzmir, 1 Ağustos 1906

⁴⁰ TNA. FO/195.1899.95. "Holmwood'tan Philip Currie'e", İzmir, 12 Aralık 1895

Aydın demiryolunda bulunmuştur. Bunlardan ikisi Ayasuluk'un biraz ilerisinde İzmir'e 50 mil uzaklıktaki köprü altında, diğer ikisi de yine bir köprü altında İzmir'e 59 mil uzaklıkta bulunmuştur. Ayasuluk civarında bulunanlar, Vali Kamil Paşa'nın oğlu Said Bey tarafından demiryolu müdürüne bir Ermeni'nin bomba yerleştirdiği şeklinde ihbar etmesi, diğer ikisinin de bu ihbar sonucu yapılan araştırmalarla bulunduğu ifade edilmiştir⁴¹. Bomba ve dinamitlerin bulunduğu ev, birkaç ay önce iki Ermeni tarafından tutulmuştu. Evi kiralayanların İzmir bölgesinde ikamet ettiklerine ilişkin vali açıklamasını konsolosluk düzeltme ihtiyacını duymuş, bu durumu önemle Büyükelçiliğine bildirmiştir. Ermenilerin, İzmir bölgesinde olmadıkları, İzmir gazetelerinden Ahenk'te 13/26 Ağustos 1905 tarihinde çıkan yazıda söz konusu iki Ermeni'nin Erzurum'dan geldikleri bilgisi tercüme edilerek delil olarak gösterilmiştir⁴².

Diğer taraftan İngiliz hükûmetinin Ermeni meselesine yakın ilgi gösterdiğinin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışarak Anadolu'daki Ermenilerin hamiliğini üstlenmesinin bir delili de, Ermenilerin İngiliz Büyükelçiliğine teşekkürleriyle açıklanabilir. *İzmir Ermeni Topluluğu Üyeleri* imzalı bir teşekkür mektubu 5 Kasım 1895'te İngiliz Büyükelçiliğine sunulmuştur. Aynı mektup kopya edilerek Dışişleri Bakanlığı'na da ulaştırılmıştır. Mektupta, Ermenilerin Osmanlı idaresinde yaşadıkları sıkıntılardan söz edildikten sonra, İngiliz hükûmetinin Osmanlı'daki varlığını Tanrı'nın kendilerine sunduğu bir lütuf olarak ifade etmişler, İngiliz hükûmetinin verdiği destek ve rehberliğe ayrıntılı bir şekilde teşekkürlerini sunmuşlardır⁴³.

SONUÇ

İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun siyasi faaliyetleri kapsamında yakın plana alınan Ermeni meselesinde, İngiltere'nin, resmi temsilcileri olan konsoloslukları aracılığıyla aktif bir rol oynadığı belirlenmiştir. İzmir İngiliz Başkonsolosluğu; istihbarat toplama, tutuklu veya suçlu olma ihtimali taşıyan Ermenileri ko ruma, kollama gibi faaliyetlerle Ermeni meselesine müdahil olmuştur.

Raporlar, konsolosların ve diğer çalışanlarının, meydana gelen Ermeni olaylarında daima Ermenileri haklı bulan taraflı bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Ermeni davasının bir İngiliz davası olduğu bu dönemde konsoloslar, hem hükûmetlerinin kamuoyu oluşturmada ihtiyaç duyduğu taraflı bilgiyi sağlamışlar, pro pagandalara zemin hazırlamışlar hem de birkısım Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlattıkları uluslaşma mücadelesi ile imparatorluğun parçalanmasına hizmet etmişlerdir.

⁴¹ TNA. FO/195.2209.39. "J.H. Monahan'dan Nicholas O'Connor'a", İzmir, 22 Ağustos 1905

⁴² TNA. FO/195.2209.41. "J.H. Monahan'dan Nicholas O'Connor'a", İzmir, 26 Ağustos 1905

⁴³ Sir P. Currie'den Marquess of Salisbury'ye, No: 391; İstanbul, 3 Aralık 1895, 1896 [C.7927] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1894-95, Turkey: 2 (1896)*, House of Commons Parliamentary Papers, Londra, 1896, s. 204-205.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

A.} MKT. MHM. 658/37, 1313 Z 03.

A.} MKT. MHM. 752/47, 1312 Ca 04.

DH. TMIK. M.. 7/50, 1314 M 07.

DH. TMIK.M., 1313 Z 19.

The National Archives (TNA), Londra

FO/195.1946, 1990, 1899, 2209, 2235'nolu defterler

Resmî Yayınlar

Osmanlı Arşivi Yayınları

-*Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1891-1893)*, c.2, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yay., Ankara 2004.

İngiliz Parlamentosu Yayınları

-*Parliamentary Papers (Accounts and Papers), LXXX: Turkey No: 10 Correspondence Respecting the Conditions of the Population in Asia Minor and Syria*, Londra 1879.

-1896 [C.8273] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1895-96, House of Commons Parliamentary Papers, Londra 1896.*

1896 [C.8015] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1895-96, Türkiye No: 3, House of Commons Parliamentary Papers, Londra 1896.*

-1896 [C. 8108] *Correspondence relating to Asiatic Provinces of Turkey 1894-95, Turkey: 6 House of Commons Parliamentary Papers. Londra 1896.*

Telif ve Tetkik Eserler

Kitaplar

-Berridge, G.R. Gerard Fitzmaurice (1865-1939), Chief Dragoman of the British Embassy in Turkey,

Martinus Nijhoff, Leyden-Boston 2007.

-Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt (1-B), A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1953.

-İpek, N. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

-Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VII Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

-Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

-Platt, D.C.M. *The Cinderella Service: British Consuls since 1825*, Archon Books, Londra 1971.

-Washburn, George, *Fifty years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Houghton Mifflin Company, Boston ve New York 1909.

-Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2-Ta zımattan I. Dünya Savaşına*, Belge Yay., İstanbul 2001.

Makaleler

-Iseminger, Gordon L. "The Old Turkish Hands: The British Levantine Consuls, 1856-1876", *Middle*

East Journal, 22: 3 (Yaz 1968): 297-316.

-Sofuoğlu, A. "Osmanlı Devletinde Ortaya Çıkan Göç Problemleri ve Türk Göçlerinin Bir Safhası: 1903-1904 (Rumi 1319) Yılında Meydana Gelen Göçler", *Türk Kültürü*, C. XXXIII, No: 383 Ankara, Mart 1995, ss. 168-188.

